

PROLATIIVI – SYSTEEMIN NELJÄS SUUNTA

—◆—
INGA SUONIEMI -TAIPALE

Lektio Jyväskylässä
3. joulukuuta 1994

Uralilaisten kielten paikallissijajärjestelmää on perinnäisesti pidetty kolmijakoisena, sillä näissä kielissä esiintyy yleensä vähintään yksi *olo-*, *ero-* ja *tulosijan* muodostama kolmikko. Jo uralilaisen kantakielen kuuden sijan kaasussysteemissä oli kolme paikallissijaa: *olosija* lokatiivi, *erosija* separatiivi eli *ablatiivi* ja *tulosija* lativi. Sittenkin kehittyivät muun muassa laajalti uralilaisissa kielissä tavattavat *sisä-* ja *ulkopaikallissijasarat*, jotka myös jakautuvat *olo-*, *ero-* ja *tulosijoihin*. Niinpä paikallissijasysteemin kolmidimensioisuutta voi pitää yleisuralilaisena piirteenä. Liki yleisuralilainen suuntaus on kuitenkin myös suuntasijajärjestelmän laajentuminen siten, että sijalla tai käytöltään pitkälti sijamaisella partikkelilla ilmaistaan myös neljättä suuntaisuutta: väyläisyttä. Useimmissa uralilaisissa kielissä näet tavataan väyläsija tai sijamainen mutta distributioltaan rajallinen väylää ilmaiseva partikkelityyppi.

Eritellysti väyläsija tai siihen rinnastuva väylää ilmaiseva taivutusmuoto tavataan etäsukukielistämme samojedissa, jossa muotoa kutsutaan *prolatiiviksi* tai *prosekutiiviksi*, *syrjäänissä*, jossa *prosekutiivilla* ja *transitiivilla* on väyläjän funktio, *votjakissa*, jonka väyläsijaa kutsutaan *transitiiviksi* tai *prolatiiviksi*, *mordvassa*, jossa muotoja nimit-

tään *prolatiiveiksi* ja *lapissa*, jossa esiintyy useita väylää ilmaisevia distributioltaan partikkelimaisia muotoja. Edelleen myös itämerensuomalaisissa kielissä tavataan väyläsijaan rinnastuva taivutusmuoto, jota kutsutaan *prolatiiviksi*. *Prolatiiveja* tavataan kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä lukuun ottamatta *liiviä*, joten itämerensuomalainen *prolatiivi* on todennäköisesti peräisin jo *kantasuomalaiselta kaudelta*. Mainitut *etäsukukielten* väylää ilmaisevat taivutusmuodot ovat itämerensuomalaisten kielten *prolatiiveille* vastineita näet vain semanttisesti.

Huomattavaa tosin on, että itämerensuomalaisten kielten *prolatiiveille* on esitetty *ts*-aineksen sisältäviä vastineitakin joistakin *etäsukukielistä*, esim. *mordvasta*. Nämä *etäsukukielten* muodot eivät kuitenkaan *kantasanoiltaan* ja *merkityksiltään* muistuta itämerensuomalaisten kielten muotoja. Vastineita edes itämerensuomalaisten kielten *tavallisimmille* ja *ilmeisesti vanhimmille* *prolatiiveille*, kuten *muodoille* *maitse*, *meritse*, *alitse*, *ylitse* jne., ei tavata itämerensuomalaisia kieliä *kauempaa*, eikä *hypoteesia yhteisestä lähtökohdasta* todistettavasti *puolla mikään* muukaan *seikka*. Niinpä mainitut *etäsukukielten* muodot *selittynevätkin* *todennäköisimmin* *rinnakkaiskehityksen tuloksiksi*.

Itämerensuomalaisten kielten *prolatiivi* on hyvin sijamainen partikkelityyppi. Sijamaisinta ja monipuolisinta *prolatiivin* käyttö on *itäisissä itämerensuomalaisissa kielis-*

sä. Viron *ts*:lliset partikkelit, esimerkiksi yleiset muodot *käsitsi* ja *rinnutsi*, pitkälti eroavat merkityksiltään ja kantasanoiltaan muiden itämerensuomalaisten kielten prolatiiveista, sillä ne ilmaisevat asemaa, keinoa ja tapaa. Niinpä nämä viron tapaa ja keinoa ilmaisevat prolatiivit voivat olla eriaikaisia kuin muiden itämerensuomalaisten kielten prolatiivit, ja niitä voisi siksi pitää eri muotoina kuin muiden itämerensuomalaisten kielten väylää ilmaisevia prolatiiveja. Virossa nimittäin sekä *ts*-aines että *-sin*-partikkeleissa tavattava *s*-aines ovat kehittyneet samasta affrikaatasta, joten viron *ts*:lliset muodot voisivat rinnastua *-sin*-johtimisiin partikkeleihin. Tarkastelen kuitenkin tutkimuksessani vironkin *ts*-johtimisiksi leksikaalisuoneita muotoja itämerensuomalaisten kielten prolatiivien yhteydessä, ja nimitän niitä prolatiiveiksi ensinnäkin siksi, että kieliopissa ja myös varsinaisissa tutkimuksissa näitä muotoja nimitetään prolatiiveiksi, ja toiseksi siksi, että viron muodot koostuvat joka tapauksessa samoista aineksista kuin muiden itämerensuomalaisten kielten prolatiivit. Itämerensuomalaisten kielten prolatiivilla ja juuri mainitulla *-sin*-suffiksilla on näet sama lähtökohta. Ilmiö selittyy luontevasti kahtalaisesta tavuhahmotuksesta, kuten T. Itkonen on esittänyt. Muotoryhmien rinnakkaisuus näkyy yhä esimerkiksi siten, että sellaisten erittäin laaja-alaisen, paikkaa ilmaisevien prolatiivien kuin *jäitse*, *maitse*, *meritse* jne. rinnalla tavataan suomen murteissa, karjalassa, inkeröissä, vatjassa ja virossa ynnä vanhassa kirjasuomessa ja Kalevalassa huomattavan monia merkitykseltään lokaalisia *mais*-tyyppisiä partikkeleita, joiden käyttö on aivan samanlaista kuin samaan kantaan pohjaavien prolatiivien. — Merkitykseltään toisentyypisiä *-sin*-partikkeleita, kuten *jalkaisin*, *väkisin* jne., tavataan kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä, mikä viittaa prolatiivien ja *-sin*-partikkelien tehtävien eriytymiseen. Osalla näistäkin muodoista tosin on prolatiivinen vastine, joka ei

myöskään ole merkitykseltään lokaalinen. Esimerkiksi *jalkaisin* on varsin tavallinen *sin*-partikkeli ja *ja Ìgaitvsi* laajahkolevikkinen prolatiivi.

Edelleen viron *ts*:lliset partikkelit on syytä tarkastella prolatiivin yhteydessä siksi, että ainakin osa viron muodoista voi varsin luontevasti selittyä vanhoiksi muodoiksi. Nimenomaan viron merkitykseltään paikkaa ilmaisevat prolatiivit, kuten *alatsi*, *päälitsi*, *ülitsi* jne. ovat nimittäin kannaltaan ja käytöltään aivan samanlaisia kuin muiden itämerensuomalaisten kielten prolatiivit, vaikka virolle ominaisia, tapaa ja keinoa ilmaisevia muotoja esiintyy virossa enemmän kuin lokaalisia prolatiiveja. Yleisitämerensuomalaisia eli suomessa, karjalassa, lyydissä, vepsässä, inkeröisessä, vatjassa ja virossa tavattavia yhteisiä prolatiiveja ovat muun muassa *alitse* ja *ylitse*.

Viron muotojen tavan merkitykset eivät ole sinänsä outoja, koska myös pohjoisten itämerensuomalaisten kielten prolatiiveille on väyläisyyden ilmaisemisen lisäksi kehittynyt varsin monenlaisia tehtäviä. Keskeisiä prolatiivin merkityksistä on väylän ilmaisemisen ohella pohjoisissakin itämerensuomalaisissa kielissä juuri virossa yleinen tavan merkitys, josta on paljon tietoja ja joka viittaa siihen, että prolatiivin merkitys tuskin on alkuaankaan liittynyt ainoastaan väylän ilmaisemiseen vaan eriytymättömämmin sekä kulkemisen väylän että kulkemisen tavan ilmaisemiseen.

Viron prolatiivin semanttinen laajentuminen selvästi tapaa ja keinoa ilmaisemaan on aivan odotuksenmukaista, sillä myös varsinaisille sijoille on kehittynyt varsin moninaisia tehtäviä. Niinpä viron prolatiivien nykyinen päämerkitys voi sinänsä kertoa vain viron prolatiivin myöhemmästä kehitystendenssistä — se ei paljasta viron prolatiivin ikää eikä yhteyttä tai yhteydettömyyttä pohjoisten itämerensuomalaisten kielten prolatiiveihin.

Erillisen väyläsijan tai sijaan rinnastuvan

▷

taivutusmuodon synty niin moniin uralilaisiin kieliin voi ihmetyttää, koska väylää on voinut ilmaista sellaisten vanhojen postpositioiden kuin *kautta*, *myöten*, *läpi* ja *pitkin* avulla. Myös esimerkiksi partitiivilla ja elatiivilla voi osin ilmaista väylää tai reittiä, mikä näkyy sellaisista ilmauksista kuin *tulin ovesta*, *menin ikkunasta* ja *kävelen ahon laita*. Näin ollen prolatiivin otaksuisi poikkeavan jotenkin olennaisesti mainituista väylän ilmaisemisen mahdollisuuksista, ja näin myös on. Ensinnäkin partitiivi ja elatiivi ovat merkityksiltään varsin kuormittuneita, joten niiden mahdollisuus väylän ilmaisemiseen on jäänyt hyvin rajalliseksi. Esimerkiksi ilmauksilla *tulin merestä* tai *tulin merta* ei ilmaista prolatiivista merkitystä kuten ilmauksella *tulin meritse*. Sen sijaan prolatiivin voi muodostaa eri kannoista, eikä ole vaaraa sen sekoittumisesta muihin muotoihin. Toiseksi erillisen sijan tai sijamaisen muodon syntyyn on varmaankin vaikuttanut se jo edellä sivuttu seikka, että prolatiivilla voi yhtä aikaa ilmaista kulkemisen reittiä ja tapaa. Ilmauksen *meritse* voi nimittäin ajatella vastaukseksi kysymykseen »miten» yhtä hyvin kuin kysymykseen »mitä kautta», siis *miten tulit?* – *tulin meritse*. Esimerkiksi partitiivi tai elatiivi ei ilmaise tapaa, eikä mainituilla postpositioiden tuoma ulottuvuus ole yhtä selkeä kuin prolatiivilla. Prolatiivissa siis lokaalisuus yhdistyy modaalisuuteen. Vastaavasti unkarissa prolatiivisuutta voi ilmaista nimenomaan modaalipääätteellä. Myös prolatiivin suffiksi viittaa tavan sävyyn, sillä prolatiivin loppukonsonanttina on todennäköisesti alkuaan ollut instruktiivinen *n*. Kuitenkin jo varhain pohjoisissa itämerensuomalaisissa kielissä lativinen *-k* on prolatiivin kantasanojen lokaalisuuden ja prolatiivin lativisten verbiyhteyksien vuoksi miltei syrjäyttänyt *n:n*, jolloin prolatiivin lokaalisuus on vahvistunut. Todennäköisimmin näet (*maa* :) *mainen* -tyyppisiin kantoihin yhtynyt prolatiivi on alkuaan esiintynyt sellaisten yksinkertaisten liikkumista ilmaisevien verbien kuin

mennä, *kulkea* jne. yhteydessä. Näin ollen prolatiivin alkumerkityskin lienee ollut instruktiivis-lativinen eli eriytymättömästi kulkemisen reittiin ja kulkemisen tapaan liittyvä. Kolmanneksi prolatiivin käyttömahdollisuudet ovat laajemmat kuin mainittujen partikkelien, sillä prolatiiveja voi käyttää myös omistusliitteen yhteydessä toisin kuin niitä (*ohitsemme* – **pitkimme*).

Prolatiivisija tai sijamainen partikkelityyppi on siis syntynyt varsin moneen kieleen, ja prolatiivin synty osaltaan valottaa sitä, miksi ja miten uusia taivutussuffikseja — sijapäätteitä ja partikkelijohtimia — yleensäkin syntyy. Tarkastelen seuraavaksi lyhyesti näitä miksi- ja miten-ongelmia.

Taivutussuffiksin synnyn ja laajentumisen motiivit liittynevät pikemmin systeemitasolle kuin yksittäisten ilmausten tasolle. Ensinnäkin sija tai siihen rinnastuva taivutusmuoto voi syntyä, jos systeemissä on aukko. Toisin sanoen järjestelmässä on puute, ja koska järjestelmä pyrkii tarkkuuteen, kuten suomalais-ugrilaisien kielten paikallissijasysteemin on todettu pyrkivän, syntyy uusi taivutusmuoto. Motiivina on tuolloin järjestelmän tarkkuuden tarve. Toiseksi järjestelmä voi olla ylikuormittunut, eli sijoilla on liian paljon tehtäviä, jolloin tarvitaan selvyyden vuoksi uusia sijoja ottamaan osan entisten sijojen tehtävistä. Motiivina on tuolloin selvyyden tarve. Kolmanneksi järjestelmä pyrkii yhtenäisyyteen, jolloin mahdollisten häiriöiden korjaamiseksi tai symmetriaa täydentämään voi syntyä uusi taivutusmuoto. Neljänneksi täytyy — varsinkin merkitystasolla — uusien sijojen synnyn ja laajentumisen motivaattorina ottaa huomioon vieraan kielen malli. Esimerkiksi viron *ga*-komitatiivi on syntyjään omaperäinen ja selvyyden tarpeeseen syntynyt, mutta sen tehtävät ovat laajentuneet ilmeisesti saksan mallin mukaisesti. Kaasukselle voi siis kehittyä lisää merkityksiä juuri vieraan kielen vaikutuksesta, ja vieraan kielen mallilla voi olla osuutta myös prolatiivin käytön runsastumiseen.

Poikkeuksellisen produktiivi ja monipuolinen prolatiivi on nimittäin juuri koillisissa itämerensuomalaisissa kielissä eli karjalassa, lyydissä ja vepsässä, joihin venäjä on vaikuttanut muutenkin paljon. Niinpä tuo semanttinen rikkaus voi ainakin osin olla venäjän motivoimaa, vaikka sitä on vaikea varmasti todistaa.

Ravilan mukaan uuden taivutusmuodon syntymisen keskeisimmät tavat ovat analogia ja agglutinaatio. Analogiaa hän ei sovelta sijojen syntyyn, mutta analogian roolia sijojen synnyssä ei voi kiistää. Esimerkiksi ulkopaikallissijamme ovat syntyneet varmaankin analogisesti saman mekanismin mukaisesti kuin varhemmat sisäpaikallissijamme, ja symmetrisinä sisä- ja ulkopaikallissijasarat tyydyttävät hyvin aiemmin mainittua järjestelmän yhtenäisyyden tarvetta.

Agglutinaatiolla tarkoitetaan sitä, että itsenäinen sana menettää itsenäisyytensä ja sulautuu toiseen sanaan muuttuen päätteeksi. Agglutinaatiosta esimerkiksi käy *kanssa*-partikkelin grammaattistuminen, joka ilmenee sellaisissa suomen murteiden muodoissa kuin *pojankaa* ynnä viron *ga*-komitatiivissa. Esimerkkejä tällä tavoin syntyneistä sijoista ovat myös monet unkarin sijat sekä koillisten itämerensuomalaisten kielten myöhäiset postpositiolähtöiset sijat. Edelleen uusi sija voi syntyä lohkeamalla, jolloin puhutaan sekreetiosta. Sanasta irtoaa osa, joka kehittyy päätteeksi. Itämerensuomalaisten kielten prolatiivi edustaa mitä todennäköisimmin juuri tällaista lohkosyntystä taivutusmuotoa.

Esitellyt sijasysteemin synnyn ja laajentumisen motiivit ja mekanismit ovat luonnollisesti päällekkäisiä ja lomittaisia. Esimerkiksi analogia vaikuttaa sekreetioon, sillä kun sanan osa analysoidaan päätteeksi, se yleisyy muihin vastaaviin sanoihin juuri analogisesti, ja tämän lohkeamalla syntyneen taivutusaineksen avulla muodostetut ilmaukset voivat yhtä aikaa täydentää systeemin aukkoa ja vähentää toisten sijojen kuormitusta, jolloin

sekä systeemin selkeys että tarkkuus lisääntyvät. Lisäksi uuden taivutusaineksen synty voi edistää vielä systeemin symmetriaakin.

Mitä sitten prolatiivin edustuksesta voi päätellä suhteutettuna nimenomaisesti varsinaiseen paikallissijasysteemiin, eli mitä prolatiivi kertoo uralilaisten kielten paikallissijasysteemin yleisestä muokkautumisesta? Näyttää siltä, että uralilaisten kielten suuntasijajärjestelmä on laajennut lähinnä kahdella tavalla. Ensinnäkin on voinut kehittyä esimerkiksi useita ulkopaikallissijasaroja, kuten syrjääniin ja unkariin, tai tulo-, olo- tai erosijajärjestelmää täydentämään on kehittynyt marginaalisia sijoja, sillä esimerkiksi terminatiivilla ja approksimatiivilla on joissakin kielissä lokaalinen tulosijan merkitys. Terminatiivilla ilmaistaan merkitystä 'johonkin asti' ja approksimatiivilla 'johonkin päin'. Tällöin kolmijakoinen paikallissijasysteemi on siis rikastunut siten, että olemisen, tulemisen ja eroamisen eri vivahteita varten on kehittynyt tarkkoja omia ilmaisijoita. Toiseksi kieleen on voinut kehittyä kokonaan uusi suuntaisuus: väyläisyys eli prolatiivisuus. Väyläisyys on siten neljäs suuntaisuus. Niinpä itämerensuomalaisten kielten prolatiivi ja sen etäsukukielissämme esiintyvät merkitysvastineet ovat kolmijakoisen paikallissijasysteemin kannalta varsinaisia uudistuksia toisin kuin mainitut olo-, ero- ja tulosijaisuuden useat sarjat tai variaatiot. Joissakin kielissä kaasussysteemiin on kehittynyt varsinainen uusi väyläsija, joissakin kielissä väylää ilmaiseva taivutusmuoto on kivettynyt partikkelityypiksi. Kuten jo mainitsin, itämerensuomalaisten kielten väylää ilmaiseva taivutusmuoto eli prolatiivi on nykykäytöltään lähempänä partikkelia kuin varsinaista sijaa, eikä sitä luetakaan varsinaiseksi kaasukseksi, mutta prolatiivillamme on kuitenkin huomattavan paljon paikallissijan piirteitä. Esimerkiksi substantiivikantaan pohjaavat lukuisat prolatiivit ovat käytöltään hyvin sijamaisia, ja juuri sellaisia prolatiiveja voi syntyä ja syntyy nykyäänkin uusia, joten prola-

tiivä ei voi kutsua epäproduktiiviksi taivutusmuodoksi. Muun muassa sellaiset nyky-suomen prolatiivit kuin *faksitse*, *kaapelitse* ja *tietokoneitse* ynnä väitöskirjan painattamisen jälkeen tavoittamani uudismuodot *videoitse* ja *autoitse* osoittavat prolatiivin elävyyttä. Tällaiset uudisprolatiivit ovat suomen mallin mukaan levinneet myös viroon, jossa käytetään muun muassa sellaisia prolatiiveja kuin *e-mailitse* 'sähköpostitse' ja *faksitse*. — Itämerensuomalaisten kielten prolatiivin sijamaisuutta kuvaa sekin, että aivan viimeaikaisessa tutkimuksessa, Markianovan aunuksen morfologiaa esittelevässä teoksessa, prolatiivi esitellään varsinaisten sijojen joukossa.

Mikäli paikallissijasysteemi ei ole laajentunut uralilaiseen kantakieleen verrattuna, kuten on laita vogulissa ja ostjakissa, ei kie-

leen ole syntynyt myöskään väyläsijaa. Obin-ugrilaisista kielistä puuttuvat myös muun muassa sisäpaikallissijojen vastineet. Näissä kielissä paikallisuuden kaikkia eri sävyjä ilmaistaan harvoilla, olemassa olevilla paikallissijoilla. Niinpä prolatiivista vivahdetta ilmaistaan näissä kielissä lokatiivisijalla. Edellinen viittaa siihen, että erillinen prolatiivi täydentää systeemiä vasta silloin, kun kielessä jo on varsin kehittynyt paikallissijasysteemi. Näin ollen väyläisyys ei ole yhtä tärkeä ja primaarinen paikan ulottuvuus kuin suuntasysteemin perinnäiset kolme ulottuvuutta. Voi jopa sanoa, että erillisen väyläsijan synnyn »edellytys» on mitä ilmeisimmin varsin universaalisti suuntaisuuden järjestelmän kolmijakoisuus. ■

INGA SUONIEMI - TAIPALE *Itämerensuomalaisten kielten prolatiivi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 616. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1994.

Hennalankuja 3 B 11, 40250 Jyväskylä